O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ
TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY PEDAGOG XODIMLARNI QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI
OSHIRISH INSTITUTI

R.S.NURIDDINOVA
R.SHAROPOVA

"QADIMGI TURKIY TIL"
FANI BO'YICHA MA'RUZALAR MATNI
(Filologiya ta'lim yo'nalishi uchun)

NAVOIY-2005 yil

Ushbu ma`ruza matnlari o`zbek tilshunosligi kafedrasining 2005 yil 26 avgustdagi №1 bayonnomasi bilan tasdiqlangan

Tuzuvchilar: R.S.Nuriddinova R.Sharopova

Taqrizchilar: dots. M. Ravshanov
P.f.n. H. Suyunov

QADIMGI TURKIY TIL

K I R I SH

Qadymgi turkiy urug' va qabilalar, ular yashagan hududlar. Turkiy xalqlar tillarining shakillanishi va rivojlanish bosqichlari. Bu bosqichlarni davrlantirish haqidagi turlicha qarashlar. Turkiy tillar tarixining xon davri. Turkiy tillarning qadimgi turk davri.

Turkiy tillar va ularning boshqa til oilalariga munosabati.
Oltoy nazariyasi turkiy tillarning tarqalishi turkiy tillarning tasniflanishi (M. Qoshg'ariy, V. A. Bogorodiskiy, V. V. Radlov, F. E. Korsh, A. N. Samoylovich, N. A. Baskakov va boshqa olimlarning tasnifi).

"Qadimgi turkiy til" kursining maqsad va vazifalari. Bu kursning turkiy xalqlar madaniyati xususan til va adabiyoti tarixini o`rganishdagi ahamiyati. "Qadimgi turkiy til" kursining turkiy xalqlar tarixi, adabiyoti, jug'rofiyasi, xalq og'zaki ijodi, etnografiyasi va boshqa fanlar bilan munosabati. O`zbek tilining eski turkiy til, eski o`zbek tili, hozirgi o`zbek adabiy tili davrlari tilining qadimgi turk davri tili bilan alokasi.

QADIMGI TURKIY TILNING YOZMA MANBALARI

Qadaimgi obidalar turkiy xalklarning dastlabki ezma adabiyoti va qadimgi turkiy tilning noyob durdonalari ekanligi. Yozma yodgorliklarning topilishi va o`qilishi enasoy bitiglari. Mazkur bitiglarning Tuva va Xakasiya-dan topilishi, o`qilishi va xozirda saqlanishi o'rxun bitiglari. Bu bitiglarning topilishi bitiglarning enasoy va Talas bitiglaridan farq qiladigan tomonlari. Talas bitiglari, topilishi. Bu bitiglarning Markaziy Osiyo hududida yashagan qabilalarga mansubligi. O`shdan topilgan qabrtoshdagi yozuvlar. O`rxun enasoy yozuvida bitilgan asosiy yodgorliklar: Kul tigin bitigtoshi. Bilga xoqon bitigtoshi. Tunyukuq bitigtoshi. Ungin bitigtoshi. Kuli Chur bitigtoshi. Moyun Chur bitigtoshi. Irq bitigya. Qadimgi turkiy tilning uyg'ur yozuvidagi asosiy namunalari: Xuastuanift. Shahzodalar Kalyanamkara va Papamkara haqida qissa. Oltun yoruq. Sekiz yukmak. Atavaka devi

haqida afsona. Budcha afsonalaridan parchalar. Qadimgi turkiy Yodgorliklarning chop etilishi va tadqiq qilinishi. Yozma yodgorliklarni o`rganishda G. Spasskiy, N. M. Yadrinkev, V. V. Radlov, V.Tomsen, S.E.Malov, P.M.Melioran-skiy, V.Kotvich, G.Ramstedt, Bang, X.N.Orkun, A.fon Gaben, X.Sheder, N.Osim, G.R.Raxmatiy, G.Aydarov, J.Kloson, A.S.Amanjopov, A.A.Rajabov va boshqa olimlarning xizmatla-ri.

Qadimgi turkiy obvdalarning bosma matni, transkripciya-si, hozirgi o`zbek tilidagi mazmuni, yozuvi, imlosi va til xusu-siyatlarini o`rganishda o`zbek olimlarining qo`shgan hissasi. Bu sohada G'ani Abdurahmonov, Alibek Rustamov, Aziz Qayumov, Qosimjon Sodiqov va boshqa olimlarning xizmatlari.

QADIMGI T U R K I Y Y O Z U V L A R

Qadimgi turkiy yodnomalar O`rxun-enasoy, uyg'ur, sug'd, mo-nyay, biroxmiy yozuvlarvda bitilgani. Mazkur yozuvlardan O`r-xun-enasoy va uyg'ur yozuvlari turkiy xalqlarga mansubligi. O`rxun-enasoy yozuvi. O`rxun-enasoy yozuvning kelib chiqishi haqidagi turlicha qarashlar. Bu yozuvning turkshunoslikda tur-licha nomlar bilan yuritilgani. Urxun-enasoy yozuvi hakdca ibn Arabshohning fikrlari. O`rxun-enasoy yozuvning variant-lari. O`rxun-enasoy yodgorliklarida harflarning o`ngdan chapga va yuqoridan pastga qarab yozilishi va o`qilishi. O`rxun-enasoy yozuvlaridagi matkparda harflarning yozilishi. O`rxun-enasoy yozuvining fonografik yozuv ekanligi. Unda harflarning variatdoshligi va umumiy mkkdori. Bu yozuvda ba`zan bir tovushni ifodalash uchun bir nechta harf /belgi/ning qo`llanishi yoki aksincha bir harf bilan bir necha tovushning ifodalanshpi.

O`rxun-enasoy yozuvida unli tovushlarning ifodalanishi: 4 ta harf /variantlari bilan/ vositasipa 8 ta unli tovushning szilishi.

Unlilarni ifodalovchi tovushlarning so`z boshi va o`rtasida ko`pincha tushirib qoldirilishi. Unlilarni ifodalovchi ba`zi qarflarning tovushlar birikmasini ifodalashi.

A harfi. Bu harfning ikki shakli, til oldi va til orqa a tovushlarini ifodalashi. A harfining so`z boshida qo`llanmas-ligi. I harfi. Mazkur harfning tovushlarni ifodalashdagi o`ziga xos xususiyatlar. Til oldi i va til orqa `1 tovushlarini ifodalanishi. O`kuv harfi. Bu harfning uch ko`rinishi. Lablan-gan til orqa o va u unli tovushlarining ifodalashshsh. O`kuv harfi. Bu xdrfning uch xil shakli. Til oldi e va u ,unli to-vushlarini ifodalash uchun xizmat kilishi. e harfi. Bu xarf-ning faqat enasoy yodnomalarida uchrashi va bu harfning 4 xil shakli. O`rxun-enasoy yozuvida undosh tovushlarking ifodalanishi. Undoshlarning qattiq va yumshoq variantlari uchun uyda alo-qvda harflarning mavjudliga.

Lab undosh tovushlarini ifodalovchi pi, ab, eb, mi qarfla-ri. Bu harflarning O`rxun va enasoy yozuvlaridagi shakllari. Mazkur harflar ifodalagan tovushlar, ularning xos xususiyat-lari. Til oldi-tish undoshlarini ifodalovchi at, zt, ad, ed, as, es, zi, ai, en, ar, er, al, el, harflari, bu xarflarning turli shakllari. Ayrim til oldi-tish undoshlarni ifodalovchi xarf-larning O`rxun va enasoy yozuvlaridagi farq.

Til oldi-tanglay uqcosh tovushlarini ifodalaydigan ay, ey, aq, uq, iq, ek, o`q, ag', eg harflari va ularning turli sha-killari. Bu harflarning' ayrimlarini O`rxun va enasoy yozuvlardagi farqi. Nazal va birdan ortiq undoshlarni ifoda-lovchi inyi, ingi, ang, inti, inchi, ilti, art haflari va bu harflarning O`rxun, enasoy yozuvlaridagi turlicha shakllari.

Uyg'ur yozuvi. Uyg'ur yozuvining kelib chiqishi. Uyg'ur yozuvida qarflar o`ngdan chapga qarab yozilganligi. Harflarning uch shakldan iborat ekanliga, ularning bir tomodcan yoki ikki tomondan qo`shilib yozilishi. Uygur alifbosidagi harflarning mikdori va shakllari hakida Maqmud Qoshg'aryyning fikrlari. Uygur yozuvning O`rxun-Znasoy yozuviga nisbatan aurkiy tillar tovush xususiyatlarini yaxshi aks e^tira olmaganligi.

Uyg'ur yozuvida ushsh tovushlarning ifoldalanishi. Uyg'ur yozuvida unli tovushlar uchta x,arf /alif, &, vov/ orqali ifoda-langani. Unli tovushlarni ifodalashda xizmat qiladigan qo`sh belg-ilar old va orqa qator uvlilarni farqiash uchun ishlati-lishi. Uyg'ur yozuvda unlilarning doimo ifodalanishi.

Alif harfi. Bu harfning shakllari. A. va e. Qadimgi matnlarda so`z boshida bir alif orqali avdingi qator a-e, qo`sh alif orqali orqa qator a unlisining ifodalanishi. Yo harfi, uning shakllari. Bu harfning y undosh va i, n, e unli tovush-larini ifodalashi. Vov harfi va uning shakllari. Bu harf-ning o, o, u, u, unli tovupsharini ifodalashi. Uyg'ur yozuvida uqdosh tovushlarning ifodalanishi.

F O N E T I K A

Qadimgi turkiy tilda unli tovushlar tizimi. Unli tovush-lar tasnifi. Qadimgi turkiy tildagi unli tovushlarning ho-zirgi transkripcion belgilar bilan ifodalanishi. Old qator unlilar : e,i,o,u. Orqa qator unlilar: a,n,o,u. Keng unlilar; a,e,o,o, Tor unlilar : n,i,u,u. Lablangan unlilar: o,o,u,u. Lablanmagan unlilar: a,e,i,`1,

Qadimga turkiy tildagi unlilarning hozirgi turkiy til-larda o`zgariyg darajasi. Qadimgi turkiy tildagi uvdosh tovushlar tizimi. Ucdosh tovushlarning tasnifi va tavsifi. Lab uvdoshlari: b,m,p/v/, Sirg'aluvchi lab uqcosh tovushch f ning qadimgi turkiy tilda yo`kdigi. V tovushi uchun O`rxun yozuvida b tovushini bildiruvchi harf qo`llangani. Qadimgi turkiy tildagi b tovushi hozir ba`zi so`zlarnnng boshida m tovushiga, so`z o`rtasi va oxirida v tovushiga aylangani. V undosh tovushining faqat uyg'ur yod-nomalarida uchrashi. V undosh tovushini o`guzlar lab-lab, sof turklar lab-tish tovushi sifatida talaffuz qilganliklari. V tovupsh so`z o`rtasi va ohirida O`rxun yodnomalaridaga b tovushi o`rnida uchrashi.

Til oldi-tish udcoshlari: s,z,t,d,n,l,r. Bu undosh tovushlar-ning o`ziga xos xususiyatlari. Qadaimgiturkiy tildagi s tovushi hozir ch va t tovushlarga o`tganligi. Qadimgi t tovushning ho-zirga tilda ko`pincha d tovushiga o`tishi. D tovushi o`rnida qa-midayoq z tovushi ishlatilgani

Til oldi-tanglay jarangsiz uqdoshlari: ch,sh. Bu undosh tovushlaryaing o`ziga xos xususiyatlari. Sh undosh tovushi Urxun yodnomalarida s tovushi bilan almashib kelishi.

Til o`rta va til orqa undosh tovushlari: y,q,/k/,g/g',n. Bu undoshlarning tavsifi. Qadimgi q uvdosh tovushning hozirgi tillarda g',x,v undosh tovushlariga o`tishi yoki tushib qolishi. G' /g/ uadosh tovushining hozirgi tillarda y va v tovushiga o`tishi yoki tushib qolishi.

T O V U S hL A R U Y G ' U N L I G I

Tovushlar uyg'unligi hodisasi turkiy tillar qarindosh-ligining asosiy belpsharvdan biri ekanligi. Qadimga turkiy tilda tovushlar ushunligi hodisasining ikki ko`rinishi. Tanglay uyg'unligi. Lab uyg'unligi.

L E K S I K A

Qadimgi turkiy til yodgorliklarining lug'at tarkibi. Umumturkiy qatlam va o`zlashg'an qatlam. Tabiat hodisalarini aks ettiruvchi atamalar. Tana a`zolarini ifodalovchi so`elar. Harbiy soxaga oid so`zlar. Toponimlar, etnonimlar, onomasti-ka, gidrotoponimlar, zoonimlar, qarindoshlik tushunchalarini bildiruvchv so`elar. Qadimgi turkiy tilda ma`nodosh, shakldosh va zid ma`noli so`zlar.

SO`Z YASALISHI

Qadimgi turkiy tilda so`z yasalishining o`ziga xos xususiyat-lari. Morfologik usulda so`z yasalishi. Sintaktik usulda so`z yasalishi.

MORFOLOGIYA

Qadimgi turkiy tilda so`z turkumlari.ularning o`ziga xos xususyayatlari. Mustaqip so`z turkumlari. Yordamchi so`z turkum-lari. Ot so`z turkumi. Ot yasalishi. Ot, sifat va otlashgan so`zlardan ot yasalishi. Fe`ldan ot yasovchi qushimchalar. Otlar-da shakl yasalishi. Otlarning morfologik belgilari va seman-tikasiga ko`ra turdosh va atoqli otlar, shaxs oti va narsa oti, anik va mavhum otlar, yakka va jamlovchi otlar singari turlar-ga bo`linishi. Qadimgi turkiy tilda otning son, egalik va kelishik kategoriyalari. Son va uning qadimgi turkiy tilga xos xususiyatlari. Ko`goshk -ler, -lar, (a)n, -(a)t qo`shnmchalari. Birlik shaklda qo`llanadigan otlar.

egalik kategoriyasi. egalik qo`shimchalari. Ko`shimchalar-ning unli va undosh bilan tugagan

so`zlarga, qattiq va yumshoq o`zakli so`zlarga qo`shilishdagi farklari. Kelishik kategoriyasi. Qadimga turkiy tilda kelishiklar soni, kelishiklarning xos xususiyatlari. Bir kelishik o`rnida boshqasi qo`llanishi. So`zlarning qattik. za yumshokligaga qarab kelishik qo`shimcha-larining qo`shilishi. Bosh kelishik. Qaratkdch kelishigi. Tu-shum kelishigi. Junalish kelishigi. O`rin kelishigi. Chiqish kelishigi. Vosita kelishigi.

Sifat. Sifat yasalishi. Asliy sifatlar. Nisbiy sifatlar. Sifat darajalari.

Son. Qadimga turkiy tilda sanash tartibi. Sanoq son. Tartib son. Jamlovchi son. Taqsim son. Chama son.

Olmosh. Olmoshlarning ma`no va grammatik xususiyatlariga ko`ra turlari. Kishilik, o`zlik, ko`rsatish, so`roq, belgilash, bo`lishsizlik, gumon olmoshlari.

Fe`l. Fe`l yasalishi. Mustaqil va yordamchi fe`llar. To`-liqsiz fe`l. Fe`lning bo`lishli va bo`lishsiz shakli. Fe`lning shaxs-socda tuslanishi.

Fe`l mayllari. Buyruq, istak, aniqyaix mayllari. Fe`l-yaing zamon shakllari. Fe`l darajalari. Fe`lning vazifa shakllari: harakat nomi, sifatdosh, ravishdosh. Ravish. Ravish yasalishi. Sof ravishlar. Boshqa turkumdaya siljigan ravishlar.

Ko`makchilar.

Bog'lovchilar.

Yuklamalar.

Undovlar.

Modal so`zlar.

S I N T A K S I S

Kadimga turkiy tilda so`z birikmalari. So`zlar orasidagi sintaktik aloqaning gurlari. Teng aloqa. Tobe aloqa. Bitishuv, Moslashuv.

Boshqaruv. Turkiy izofa va uning turlari.

Predikativ birikmalar: ravishdoshli birikmalar, sifatdoshli birikmalar, shart fe`lli birikmalar. Gapning mazmu-niga ko`ra turlari.

Darak gal. Buyruq gap. So`rok. gap. Sodda gaplar. Sodda gap turlari. Fe`l kesimpi sodca ga-plar. Og kesimli sodda gaplar. Gap bo`laklari. Bosh bo`laklar: ega va kesim. Ikkinchi da-rajali bo`laklar: aniklovchi, to`ldiruvchi, hol. Uyushiq bo`lakli gaplar. Ajratilgan bo`lakli gaplar. Undalmalar, kirish so`z va kirish gaplarning qullanishi. Qo`shma gaplar. Parataksis konstrukciyalar. Gipotaksis konstrukciyalar. ergash gapli qo`shma gaplar. Maksad ergash gapli qo`shma gaplar.

Payt ergash gagosh ko`shma gaplar. Sabab ergash gapli qo`sh-ma gaplar. Shart ergash gagshi qo`shma gallar. Aniqlovchi ergash gapli qo`shma gaplar. To`ldiruvchi ergash gapli ko`shma gaplar. Murakkab tarkibli qo`shma gaplar.

FAN BO`YIChA TEST SAVOLLARI

1. Turk bodun yoc yolu barm`sh ertpi. Gapda ko`llangan fe`l shakllari turini aniqlang.

A) u - - ravishdosh; - mish, harakat nomi
B) u - va - m`pi sifatdosh shakllari
S) u - xarakat nomi ; - m`sh sifagdosh shakli
D) u - ravishdosh; -mish - sifatdosh shakli
E) u - ravish yasovchi; - m`ii - sifatdosh shakln

2. Yeti otuz pash`sha h.`1rq`gz tapa suledim. Gapdagi ostiga chizilgan so`zga qaysi kelnshik qo`shimchasi ko`shilganini aniqlang.

A) bosh kelishik
V)tushum kelishik
S) karatqich kelishik
D) jo`nalish kelishik
E) o`rin-payt kelishik

3. Bodunug anta buzdum. Aita so`ziga to`g’ri ta`rif berilgan qatorni aniqlang.
A) ravish -ta ravish yasovchi affiks
V) son -ta kishilik affiksn
S) olmosh - ta kedishik affiksi
D) sifat -ta sifat yasovchi
E) barcha javoblar notugri

4. Otuz pash`sha Bas boya`xc tapa sulzdim. Tapa so`zi qaysi so`z turkumiga kiradi

A) ot
V) sifat
S)son
D) ravish
E) Yordamchi suz turkumi
5.Tocuz tatar birla tgrilip keldi. So`z birikmasining kaysi turlari mavjud?
A) 1 ta boshqaruv, 2 ta bitishuv
V) 1 ta moslashuv, 2 ta boshqaruv
S) 1 ta bitishuv, 2ta boshqaruv
D) bitashuv, boshqaruv, moolashuv
E) To`g’ri javob berilmagan

6.Oyaurupan, turuk bodun`sh elin, torusui tuta bzrmis. Fe`l shakllari sonini va turini aniklang.

A) 1 ravishdosh, 2 sifagdosh shakli

V) 2 ravishdosh, 2 sifatdosh shakli

S) 3 ravnshdosh, 1 sifatdosh shakli

D) 2 ravishdosh, 1 sifatdosh shakli

E) 2 ravishdosh, 1 sifatdosh shakli
7. Tabgach hshanca elin azsh bermis. i qandaya affiks?
A) qaratqich kelishigi
V) tushum kelishig’i
S) sifatdosh affiksi
D) ravishdosh affiksi
E) vosita kelishigi
8. zchim kagam odurtucda, ezum tardush bodun uze shad ertim. -tuc kanday qo’shimcha?

A) fe`l yasovchi
V) fe`l shakli yasovchi
S) sifatdosh shakli yasovchi affiks
D) ravishdosh shakli affiksi
E) B, V.
9. elsiretdimiz so`zining morfologik taxlili tugri berilgan katorni aniklang.
A) elsiretdimiz - tub so`z
V) elsiretdimiz - yasama so`z, zl- tub so`z, sire - fe`l yasovchi, -di o`tgan zamon affiksi

S) elsire -tub so`z, - dp - o`tgan zamon affiksi, lshz - I shaxs ko`plik.
D) elsire - negiz, -di o`tgan zamon affiksi, -miz Sh shaxs ko`plik affiksi
E)V,D.
10. qapmg, bipig, kerug; tashig, kuchue, sug so`zlaridagi -g/~g affikslarn turini aniqlang?
A) so`z yasovchi affiks - otdan ot yasaydi;
V) so`z yasovchi affiks - fe`ldan ot yasaydi;
S) so`z o`zgartiruvchi affiks - tushum kelishigi affiksi;
D) so`z o`zgartiruvchi, so`z yasovchi - omonim affiks
E) B, V, G.
11. - n affiksiga to`g'ri tavsif berilgan qatorni aniqlang.
A)tushum kelishigi affiksi
V) qaratqich keliishgi affnksi
S) vosita kelishigi affiksi
D) ot yasovchi affiksi
E) bu omonim affiks bo`lib, tushum va vosita kelishigiga xos.
12. Qirq artuqi yzmi yol`g supamis. Sonning kaysi turi berilgan?
A) tub son
V) ko`shmason
S) tartib son
D) sanok son
E)V,D.
13. Qadimgi Turkiy yodnomalar bitilgan yozuvlarni aniqlang.
A) run, uygur, arab
V) so`gdiy, moniy, biraxma
S) monaviy, Sibir` ezuvi
D)A,B
E) A, B, V
14. So`g'd yozuvi qaysi xalq tarixi bilan bogliq?
A)turk g'
V)so`g'd
S)hind
D)ruhoniylar yozuvi
E) barcha javob tug'ri
15. Turkiy manbalar bntilgan manaviylik yozuvi kimga tegishli?
A) turkiy xalklarga
V)so`g'diylarga
S)bobilliklarga
D)hindlarga
E) to`g'ri javob berilmagan

16. Boshl`1shg pukunturmis, tizligig sekurmis Bosh so`z bilan ergash so`zning birikish formasini aniklang.
A) boshqaruv
V) moslashuv
S) bitishuv
D) predikativ
E) sintaktik aloqaning hech kaysi turi mavjud emas.
17. Ol pergeru barsar, turuk `odup, vltichisen ushbu gapdagi fe`l shakllaridan kaisi biri ko`llangan.
A) sifatdosh
V) ravishdosh
S) xarakat nomi

D) fe`l shakli berilmagan
E) faqat shart mayli berilgan.
18. Ol pergeru barsar, turukbodun, vyatichisen gapdagi undalmani toping.
A) Ol pergeru
V) turuk
S)bodun q
D) oltechisen
E) turuk bodui
19. Kul tigin egst aq`sh binip toqriz zrii saichdi, ordug bzrmedi. Ushbu gapda nechta kelishik qo`shimchasn mavjud.
A) 2 ta karatqich kelishigi
V) 2 ta tushum kelishigi
S) 1 ta vosita kelishigi
D) 3 ta tushum kelishigi
E) 4 ta tushum kelishigi
20. Bilga xokon bitiktoshi hajmi to`g'ri ko`rsatilgan qatorni aniqlang.
A) Bo`yi Zm 45sm, eni 1m 74sm kalinligi 72sm
V) Bo`yi Zm 55sm, eni 2m 74sm qalinligi 75sm
S) Bo`yi Zm 65sm, enn 1m 65sm qalinligi bbsm
D) Bo`yi Zm 75sm, eni 1m 85sm qalinlig'i 82sm
E) javoblarda Bilga xoqon bitiktoshi haqidato`gri ma`lumot yo`q.
21. Bilga xoqon bitigi necha satrdan iborat.
A) 80 satr
V) 90 satr
S) 100 satr
D)110satr
E) Byalga xoqon byatiktoshi satrlari anik emas
22. Oguz tash sulzdgsh, shki su tashmhm`ni erdi. Yasama eo`zlar sonini aniklang.
A) 5 ta
V)4ta
S)3ta
D)2ta
E)1ta
23. Sicar susi suqushgeli keyati. Ostiga chizilgan so`zlar to`g'ri tahlil berilgan qatorni aniqlang.
A) suqushgeli'fe`l, ravishdoshli; kepti - fe`l, o`tgan zamon, Sh-sh. birlik, aniklik mayli
V) suqushgeli— fe`l, sifatdosh, kelti - fe`l, o`tgan zamon
S) suqushgeli' — ravish, maqsad ravishi; kelti, - fe`l, I sh, birlik, ijro
mayli
D) suqushgeli - ravish, maksad ravishi; kzlti - fe`l, III sh, birlik, stak mayli
E)V,D
24. Qanim qag'an it yil onunch ay olti otuzqa ucha bardi. Gapda nechta son turi mavjud, ularni aniqlang.
A) 3ta, mikdor son
V) 3 ta, dona son, mikdor son
S) 2 ta, tartib son, mikdor son D 2 ta, tartib son, miqdor son
E) 2 ta, chama son, miqdor son
25. Kuz Saqun boshadu, tort tumen su kelti. Ostiga chizilgan so`zning turkumini va mikdorini aniklang.
A) son+ ot, so`z birnkmasi
V)son; 40000
S)son; 4000

D) ikkala so`z so`z turkumi bo`la olmaydi
E) Qadimiy sanoq tizimiga xos so`zlar bo`lib, ularni ma`lum 1 turukumiga kirita olmaymiz
26. Kvzui kermeduk, qulaqin esidmvduk…… Kelishik qo`shimchalari turini aniqlang.
A) bosh kelishigi
B) tushum kelishigi
S) Qaratqich kelishigi
D) Vosita kelishigi
E) B,G

27. Qadimgi turkiy tilning shart mayli -sar, -ser affiksi qaysi tuslovchi affiksini qabul qiladi?
A)to`la tuslovchilarni;
V) kisqa tuslovchilarni;
S) tuslovchilarni qabul kilmagan;
D) har uchala shaxsda shart mayli shaklining o`zi ko`llangan.
E) S,D.
28. Qadimgi turkiy tilning o`tgan zamon fe`li qanday hosil qilingan.
A) -di/-ti; yo`h/yuk affikslariga shaxs-sonni ko`shish bilan.
V) -duq-duk sifatdoshlaridan so`ng erdi tuliqsiz fe`lga shaxs-sonni qo`shish bilan.
S) -mish/-mish//mius/mis sifatdosh affiksidan so`ng erdi to`liksiz fe`liga shaxs sonni ko`shish bilan;
D) -m`sh/mish//mius/mis sifatdosh shakliga to`la tuslovchilarni ko`shish blan.
E) barcha javoblar to`gri.
29. -g'u/-gu//-qu/-ku; -dachm, -degi, -tagi, -tegi sifatdrsh shakllari kaysi zamonni xosil qiladi.
A) O`tgan zamon;
V) Hozirgi zamon;
S) Kelasi zamon;
D) Bu affikslar faqat otga bog'lanadi, otga xos vazifalarni bajardi;
E) Bu affiksli fe`llar xar doim umumzamon ma`nosini ifoda qiladi.
30. Sifatdoshning -r, -ar, er, -ur, -ur, -yur, -pur, -iur, -ir affiksi qaysi zamonni ifodalaydi?
A) o`tgan zamonni:
V) hozirgi zamonni;
S) kelasi zamonni;
D) fe`llarga ko`shilib nisbat yasaydi;
E) bu affiks xar doim umumzamon ma`nosidagi fe`llarga ko`shiladi.
31. Fe`l yasovchi sermahsul affiksni aniqlang.
A) -la, -le
V) -a, -e
S) -snra, -sire
D) -a, -se
E)-lan,-len
32. Kdk tepicii turkume, bodunume Qazganu yertim. Gapdagi fe`lning zamonini va maylini aniklang.

A. Utgan zamon, ijro mayli
B.Utgal zamon, shart mayli
S. Kelasi zamon, buyruqmayli
D. Kelasi zamon, istak mayli
E. Utgan zamon, istak mayli
33. echim kagan olurtucda, vzum tardush odun uze shad ertim. Qo`shma gap turini

aniqlang.
A. Sodda gap
V. Qo`shma gap
S. Payt ergash gapli qo`shma gap
D. Sabab zrgash 1"apli qo`shma gap
E. Sodda gapning bir bosh bo`lakli turi
34. Ol yergeru barsar, turuk bodun, oltichisen Ushbu gapdagi shart maylidagi fe`lningshaxsini aniqlang.
A. 1-shaxs birlik
V. 2-shaxs birlik
S. 3-shaxs birlik
D. 1-shaxs ko`plik
E. 2-shaxs ko`plik

Nazorat uchun savollar:

Oltoy tillar oilasi va turkiy tillar.

1. Turkiy yozma manbalar va yozuv namunalari.
2. Turkiy bitiklarda ko`llangan qadimgi yozuvlar.
3. Qadimgi turkiy til davrlari nimadan iborat.
4. Qadimgi turkiy til va uning yozma yodgorlnklari.
5. Run yozuv yodgorliklari va uning nomlanish sabablari.
6. Monaviylik yozuv yodgorliklari va uning tamomlanish sabablari.
7. Arab yozuvida bitilgan yodgorliklar.
8. eski turkiy til va uning yozma yodgorliklari.
9. To`nyuquq bitiktoshi haqida ma`lumot bering.
10. Kultegan bitiktoshi xaqida ma`lumot bering.
11. «Urxun-Enisey» yozuv yodgorliklari va uning nomlanishi sabablarn.
12. Qadimgi turkiy tilning fonetik xususiyatlari-
13. Qadimgi turkiy tilda undoshlar tizimi.
14. Qadimgi turkiy tilda unlilar tizimi.
15. Singarmonizm nima?
16. Qadimgi turkiy tilning umummorfologik xususiyatlarni.
17. Qadimgi turkiy tilda ot so`z turkumi.
18. Qadimgi turkiy tilda grammatik son kategoriyasm.
19. Qadimgi turkiy tilda egalik kategoriyasi.
20. Qadimgi turkiy tilda kelishik kategoriyasi.
21. Qadimgi gurkny tilda sifat so`z turkumi.
23. Qadaimgi turkiy tidda asliy va nisbiy sifatlar.
24. Qadaimgi turkiy tilda son so`z turkumi.
25. Qadaimgi turkiy tilda olmosh va uning turlari.
26. O`zlik va byolgiya va olmoshlari.
27. Qadaimgi turkiy tilda ravish.
28. Kadimga turkiy tilda fe`l.
29. Qadaimgiturkiy tilda shaxs-son giramatik kategoriyasi.
30. Qadimgi turkiy tilda mayl kategoriyasi.
31. Qadaimgi turkiy tilda nisbat kategoriyasya.
32. Qadaimgi turkiy tilda fe`llarining bo`lishsizlnk shakli.
33. Qadimgi turkiy tilda zamon kategoriyasi.

34.Qadimgi turkiy tilda o`tgan zamon fe`lyaning hosil bo`lishi.
35.Kdcimgi turkiy tilda hozirgi zamon fe`lining hocil bo`lishi.

36.Qadimgi turkiy tilda kelasi zamon fe`lining hosil bo`lishi.
37.Qadimgi turkiy tilda fe`lning sifatdosh shakli.
38.Qadimgi turkiy tilda fe`liiig ravishdosh shakli.
39.Kvdimga turkny tkdda fe`lning harakat nomi shakli.
40.Qadimgi turkiy tilda yordamchi so`z turkumlari.
41.Qadimgi turkiy tilda bog'lovchi.
42.Qadimgi turkiy gilda yuklama.
43.Qadimgi turkiy tilda ko`makchi.
44.Qadimgi turkiy tilning sintaksisi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Axmedov B.A. Gosudarstvo koclievix uzbekov. M., 1965.

Baskakov N.A. Vvedeniye v Izucheniye tyurskix yazikov. M.1969.
Batmanov I.A. Yazik yeniseyskix pamyatnikov drevnetyurskoy pismennosti. Frunze, 1959.
Borovkov A.K. Leksika Sredneaziatskogo tefsira XII —XTII vv. M.,r Izd — vo «Nauka», 1963.
Blagova G.F. Tyurskoye skloneniye v arealno— istoricheskom osveshenii. M., fed —vo «Nauka», 1982.
Dadabaypv X. Obsiiestvenno —politicheskaya i spesiaJuo — ekanomicheskaya terminologiya v tyurkoyazichnix pismennix pamyatnikax XI —XIY vv. Tashkeiit, Izd — vo «Fan», 1991.
Drevnetyurskiy slovar. L., Izd— vo «Nauka». 1969.
Iziskanniy dar tyurskomu yaziku (Grammaticheskiy traktat XIY v na arabskom yazike). Vvedemye, leksiko—grammaticheskiy ukazalel E.I. Fazilova i M.T.ZiyayeTOy. Tashkefit, lzd—vo «Fan>;r 1978.
Ishoqov M.(Raxmonov N., Sodiqov O., Tg`xliyev B. g`lmas obidalar (0'zbelusf.on xalqiarinirig qadimgi yozina yodgorliklari bg`yicha tadqiqotlar). Toshkenf, «Fan» nastiriyofi, 1989. Karimov K. Kategoriya padeja. v yazike «Kutadgu bilig». Avtoreferat dissertasii na soiskaniye uchenoy stepeni kand. Filol. Nauk. Tashkent, 1962.
Karimov Q. Ilk badiiy doston. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1976.
MaJov S.YE. Pamyaf.ni.ki drevnetyurskoy pismennosti. M. —L., Izd —vo «Nauka», 1951.
Maxmud Qosbg'any. Devoni lug'otit turk. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov. I — III. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1960 — 1963.
(Maxmud Qoslig'ariy) Devoni Iug'atit turk. lndeks —lug'at. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1967.
Maxmudov Q. Alimad Yugnakiyning «Hihat.ul haqoyiq» asari haqida. Toshkent, «Fan» nashriyoti, 1972.
Mahmudov Q, XIII—XIY asr turkiy yozma obidalar tilining fonetik sistemasi. Toslikent, «Fan» nashriyoti, 1990.
MelioransJdy P.M. *Aiah* lilolog o tureskom yazike. SPb.r 1.900,
Nadjip E.N. Istoriko —sravnitelniy siovar tyurskix yazikov XIY veka. Kniga. I. M., Izd-vo «Nauka», 1979.
Nadjip E.N. Issledovaniya po istorii tynrskix yazikov XI — XIY w. M.r Izd-vo «Nauka», 1989,
Nasilov V..M. Yazik orxono — yeniseykix painyatnikov. M., Izd~ vo «Nauka» 1960.
Nasilov V-M. Yazik tyiirskix pamyafjiikov "uygurskogo pisma XI-XY vv. M, Izd-vo «Nauka», 1974

Rabg'uziy Nosimddin Burhonuddin. Qissasi Rabg'uziy 1 — Tl, Toshkent. «Yozuvchi» nashriyoti, 199(3-1991.
Ralimoiiov N. Turk xoqonligi. Toshkent A.Qodiriy nornidagi xalq merosi nashriyoti. 1993.
Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. Toshkent, «Fan» nasliriyoti, 1971.
Ryasyanen M. Materiaii po istoriclieskoy fonetike tyiirskix yazikov. ., Izd — vo «Nauka», 1955.
Sodiqov Q. Eski uyg'ur yozuvi. Toshkent G`afur G`ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
Sodiqov Q. Ajdodiarimiz bitigi. Toshkent. «Fan» nashriyoti, 1990.
Sravnitelno— istoticheskaya grammatika fyurskix yazikov. Fonetika. M., Izd —vo «Nauka»F 1984.
«Tarjumon»— XIY asr yozma obidasi. (nashrga tayyorlovchi A.Yunusov) Toshkent. «Fan» nasiiriyoti, 1980.
Tursunov *V.* g`iinboyev B. g`zbek adabiy tili tarixi jPedagogika institutlarining filologiya fakultetlari studentlari uchun qg`llanma). Toshkent, «O'qituvchi» nashrlyoti, 1982.
Tg`xliyev B. Yusuf Xos Hojibning «Qntadg'u bilig» asari. Toshkent, «O'zbekiston» nashriyoii, 1991,